

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ (на прикладі Закарпатської області)

Ведення лісового господарства, розвиток лісокористування в регіоні мають давню історію, що пов'язана зі зміною обсягів лісозаготівлі та структури споживання деревини, але значною мірою залежать від особливостей екологічних, економічних і соціальних факторів. Ці питання з різних точок зору висвіт-

лені такими вченими, як М. Бойко [1], В. Мікловда [2], В. Пила [3], А. Златнік [4], І. Гранчак [5], С. Генсерук [6] та іншими науковцями. У свою чергу багато вчених розвиток лісогосподарства Українських Карпат розділяють на три і більше етапи. І. Гранчак [5] використовує шість етапів, М. Бойко [1] та В. Мікловда [2] – чотири етапи. У сучасних умовах поглиблення ринкових реформ

у державі та переходу до сталого розвитку, як на нашу думку, доцільно виділити шість етапів розвитку лісового господарства та сьомий етап – етап перспективного розвитку лісового господарства регіону.

Метою статті є розкриття особливостей функціонування лісового господарства регіону за попередні роки, на сучасному етапі та в перспективі.

Етапи становлення лісового господарства регіону

У Закарпатті до XII ст., як відмічає С.А. Генсерук [6], проводились переважно вибіркові рубки або

XV ст. – суцільнолісосічні рубки – так розпочинався *перший етап* розвитку лісового господарства. На прикінці XVIII ст. значно зростають потреби в деревині для виготовлення – деревного вугілля, виплавки заліза та сталі, патошу для виготовлення скла, мила, фарб, що призвело до надмірної та безсистемної рубки лісу. Надмірні та безсистемні руби лісу в Українських Карпатах у цей період проводились для одержання деревини, збільшення площ під сільськогосподарські угіддя, що сприяло скороченню лісових площ і погіршенню породного складу. Аналізуючи перший етап створення лісового господарства в Українських Карпатах, можна констатувати, що в перші роки розвитку ринкових відносин, лісогосподарські заходи майже не вживались, а лісокористування здійснювалось безсистемно.

Другий етап розвитку лісового господарства регіону – це початок індустріального розвитку галузей, пов'язаних з обробкою та переробкою деревини, який характеризується значним зростанням її використання. До XIX ст. лісозаготівлі проводились вибірковими рубками, але великий попит на деревину сприяв поширенню суцільнолісосічних рубок. У цей період, за даними А. Златніка [4], обсяг заготівель у двох лісових дирекціях (табл. 1) показує, що букова деревина

© Мікловда Василь Петрович – член-кореспондент НАН України;
Бойко Ярослав Миколайович – старший викладач.
Національний університет, Ужгород.

примусово вибіркові рубки, а після XIII-

заготовлялась в основному на паливо і на

виготовлення деревного вугілля і тільки будівництві.
незначна частина її використовувалась у

Таблиця 1. Обсяг заготівель лісу і площа лісосік у період 1872-1894 рр., м³ [6, 37-38]

Породи і використання заготовленої деревини	1872-1876		1882-1884		1885-1894	
	Ужгород	Буштино	Ужгород	Буштино	Ужгород	Буштино
Дуб (будівельний лісоматеріал і виробна деревина)	7180	841	4567	3530	4513	1530
паливна деревина та вугілля	1380	--	3440	--	5558	76
Бук (будівельний лісоматеріал і виробна деревина)	120	251	988	303	9581	230
паливна деревина та вугілля	22877	24626	83709	35650	85828	54728
Ялина і смерека (будівельний лісоматеріал і виробна деревина)	11997	56354	21474	63557	30862	61497
паливна деревина та вугілля	--	--	21474	--	770	88

Загальна лісова площа лісосік за період із 1872 по 1894 р. в Ужгородській дирекції збільшилась на 86387 га, що у 9,5 раза більше, ніж на початку 1872 р., а по Буштинській лісовій дирекції за аналогічний період збільшилась на 35837 га, що у 1,6 раза більше, ніж на початку періоду [4].

Із кінця XVIII до початку XX ст. Австро-Угорщина, у зв'язку з важким фінансово-економічним станом, інтенсивно продавала ліс приватним власникам, і кількість проданого лісу тоді складала 600 тис. га. Додатковим сприямням хижацькому знищенню лісу була постанова Австро-Угорського уряду про розширення гірських лук і пасовиськ, що і призвело до значного зниження верхньої межі лісу в Карпатах [6]. Усі ці варварські рубки проводились ручним способом, відновленню насаджень і підвищенню їх продуктивності не приділялось ніякої уваги. Починаючи з кінця XIX ст. лісова галузь стає пріоритетною галуззю економіки Закарпаття, бо постійні та сезонні робітники, зайняті в лісах, становили щонайменше 30% населення Закарпаття

[5].

У період другої світової війни управління лісами Закарпаття було централізоване і підпорядковувалось Будапешту, а саме регентському комісару Закарпаття. Регентський комісар інформував уряд Угорщини, що "лісів у краї дуже багато, але використовуються слабо". У 1943-1944 рр. у лісах Закарпаття у 2-2,5 раза зросли рубки лісів. Хід воєнних дій не дозволив Угорському уряду знищити повністю ліси Закарпаття [7, 8].

Третій етап розвитку лісового господарства розпочинається із 1945 р., коли Закарпаття було возз'єднано з УРСР. Цей етап був періодом відновлення зруйнованого другою світовою війною народного господарства України. У той час у Закарпатті знаходився найпотужніший лісовий комплекс Радянської України, тому лісова промисловість повинна була забезпечити лісовими ресурсами народне господарство України [2].

У гірських лісах Українських Карпат у цей час основним способом

заготівлі лісу були суцільнолісосічні рубки, застосування яких при великих обсягах лісозаготівлі практично виключало природне відновлення лісу без урахування впливу екологічних факторів на навколишнє середовище. Для цього етапу характерне створення і розвиток великих спеціалізованих

підприємств із механічною і хімічною переробкою деревини (лісопильні та лісохімічні, целюлозні, фанерні заводи, меблеві, паперові та картонні фабрики й ін.). Обсяги заготівлі деревини та використання розрахункової лісосіки показано в табл. 2.

Таблиця 2. Динаміка розрахункової лісосіки й обсяги заготівель деревини від рубок головного користування за період 1946-1963 рр. у Закарпатській області [9]

Роки	Розрахункова лісосіка ліквіду, тис. м ³	Фактична заготівля ліквіду, тис. м ³	Використання розрахункової лісосіки, %
1946	1363,1	916,2	67,2
1947	1756,0	2641,6	131,0
1948	1517,0	2351,9	155,0
1949	1756,9	2641,6	150,4
1950	1791,7	2738,0	152,8
1955	1846,2	3410,6	184,7
1960	1690,8	2241,0	132,5
1961	1672,4	1504,0	89,9
1962	1672,4	1651,6	98,8
1963	899,0	1139,9	126,8

Як видно з таблиці, за період із 1946 по 1963 р. фактично було заготовлено майже 43 млн. м³ деревини, або на 13634,8 тис. м³ більше, ніж розрахункова лісосіка, а лісовідновлення через відсутність коштів не охоплювало всіх вирубаних площ [9].

Потреба в деревині та продуктах її переробки з урахуванням стабілізації обсягів лісозаготівель, перехід на розрахункові лісосіки вимагав поступової інтенсифікації форми використання деревини, прискореного розвитку переробки деревини та проведення внутрігалузевої та міжгалузевої інтеграції.

Четвертий етап характеризується необхідним відновленням лісових ресурсів, поліпшенням ведення лісового господарства і розвитком лісопромислового виробництва. У 60-х роках ХХ ст. постановою Ради міністрів

Української РСР було проведено реорганізацію управління лісовим господарством і промисловістю, у результаті якої ці галузі народного господарства об'єдналися в єдиний адміністративний орган [6]. Були створені комплексні лісові підприємства – лісокомбінати.

На цьому етапі значно скорочується використання деревини як палива, зростає виробництво клейової та струганої фанери, целюлози, картону, формується виробництво деревних плит, залучається в переробку низькосортна деревина і частково відходи, інтенсивнішим стає лісове господарство.

На четвертому етапі розвитку проходить інтенсивна інтеграція лісопромислового комплексу, тобто між лісовим господарством, лісозаготівлею, лісопереробкою. Тільки така форма

організації використання та відновлення лісових ресурсів могла забезпечити комплексне використання деревини і відходів, задовольнити зростаючі потреби регіонів у продукції її переробки, в організації випуску харчових продуктів, а головне те, що одержаний прибуток можна було вико-

ристати для поліпшення комплексних лісогосподарських робіт. Основним завданням лісокомбінатів була організація виробництв для переробки низькоякісної сировини, виготовлення різноманітних напівфабрикатів і товарів широкого вжитку (табл. 3).

Таблиця 3. Виробництво основних видів лісової продукції підприємствами регіону [2, 70]

Продукція	Одиниця виміру	Роки				1990 р. у % до		
		1965	1970	1980	1990	1965	1970	1980
Вивезення ліквідної деревини від рубок головного та проміжного користування	тис. м ³	2628,0	1431,5	1508,8	1662,2	63,2%	116,1%	110,2%
у тому числі ділової	тис. м ³	2086,7	929,0	941,0	1001,0	48,0%	107,8%	106,4%
Випуск: пиломатеріалів	тис. м ³	445,1	384,4	337,48	371,0	83,4%	96,5%	109,9%
деревостружкових плит	тис. м ³	---	76,1	150,3	195,0	---	256,2%	129,7%
фанери клейової	тис. м ³	9,2	18,2	13,8	25,0	271,7%	137,4%	181,2%
струганого шпона	млн. м ²	6,3	18,9	22,1	25,0	у 3,9 раза	132,3%	113,1%
технологічної щепи	тис. м ³	---	---	43,3	75,0	---	---	173,2%
меблів*	млн. крб.	9,9	57,0	107,4	194,6	у 19 разів	у 3,4 раза	181,2%
картону	тис. т	26,8	43,1	52,9	61,0	227,6%	141,5%	115,3%
продукції лісохімії	млн. крб.	11,8	26,63	40,1	52,0	у 4,4 раза	195,3%	129,6%

*Меблі у роздрібних цінах у структурі поточних років.

Підприємствами у 1990 р. випускалось понад 195 тис. м³ деревостружкових плит, виробництво струганого шпона порівняно з 1965 р. зросло у 3,9 рази, меблів у 19 разів, продукції лісохімії майже у 4 рази, обсяги заготівлі деревини зменшились на 965,8 тис. м³.

Починаючи із 1968 р. харчові та кормові ресурси лісу почали заготовляти й окремі лісокомбінати [10]. Досвід роботи комплексних лісокомбінатів регіону свідчить, що вони в умовах

адміністративно-командного методу управління виконали покладені на них соціально-економічні завдання, проте тільки частково вирішували економічні проблеми і тільки до того часу, поки проводилось фінансування лісового господарства мінліспромом Української РСР.

Функціонування лісового господарства регіону в умовах поглиблення ринкових реформ

П'ятий етап – це перехід регіональних комплексних лісових

підприємств (лісокомбінатів) від планового господарювання до господарювання в ринкових умовах на початку формування незалежності України. Фактична заготівля деревини від рубок головного користування скоротилась із 764,4 тис. м³ у 1991 р. до 542,9 тис. м³ у 1994 р. (відбулось зменшення на 221,5 тис. м³), або порівняно з 1991 р. – до 28,9% [9].

На цьому етапі економічна інтеграція була порушена, а лісове господарство втратило інтерес до неї, бо всі роботи, пов'язані з комплексом робіт у лісовому господарстві й охороною лісу, тільки частково фінансуватися з бюджету. Працівники лісового господарства вийшли з економічної сфери впливу на кінцевий продукт і практично самостійно стали фінансувати своє господарство.

Починаючи з 1995 р., коли лісокомбінати регіону перестали вести замкнений цикл від посадки лісу до деревообробки, а ведення лісового господарства передали держлісгоспам [11], розпочинається *шостий етап* розвитку лісового господарства регіону. Колишні лісокомбінати стали займатись усім від заготівлі лісу до лісопереробки, а держлісгоспи, яким віддали ліси, займались тим, що було пов'язано з охороною та відновленням лісу. Відбувся розподіл майна й основних засобів між лісокомбінатами і лісгоспами. Держлісгоспи одержали тільки ліси, але їм практично не передавали будівлі, контори лісництв, лісогосподарську техніку.

Таким чином, у 1995 р. ліси Закарпатської області були розділені між

п'ятьма лісокористувачами: 1) обласне управління лісового господарства Закарпатської області та державні лісогосподарські підприємства, які підпорядковувались Державному комітету лісового господарства України; 2) лісогосподарські підприємства, що підпорядковувались Міністерству сільського господарства України; 3) об'єкти, підпорядковані Міністерству екології України; 4) установи й організації, підпорядковані Міністерству оборони України; 5) Міністерству освіти України [12]. Управлінням лісового господарства Закарпатської області з 1995 по 2002 р. було фактично заготовлено 3923,3 тис. м³ при розрахунковій лісосіці 5973,6 тис. м³, тобто процент освоєння склав 65,7% (табл. 4).

Таблиця 4. Динаміка розрахункової лісосіки й обсяги заготівель деревини від рубок головного користування та відновлення лісів по Закарпатській області*

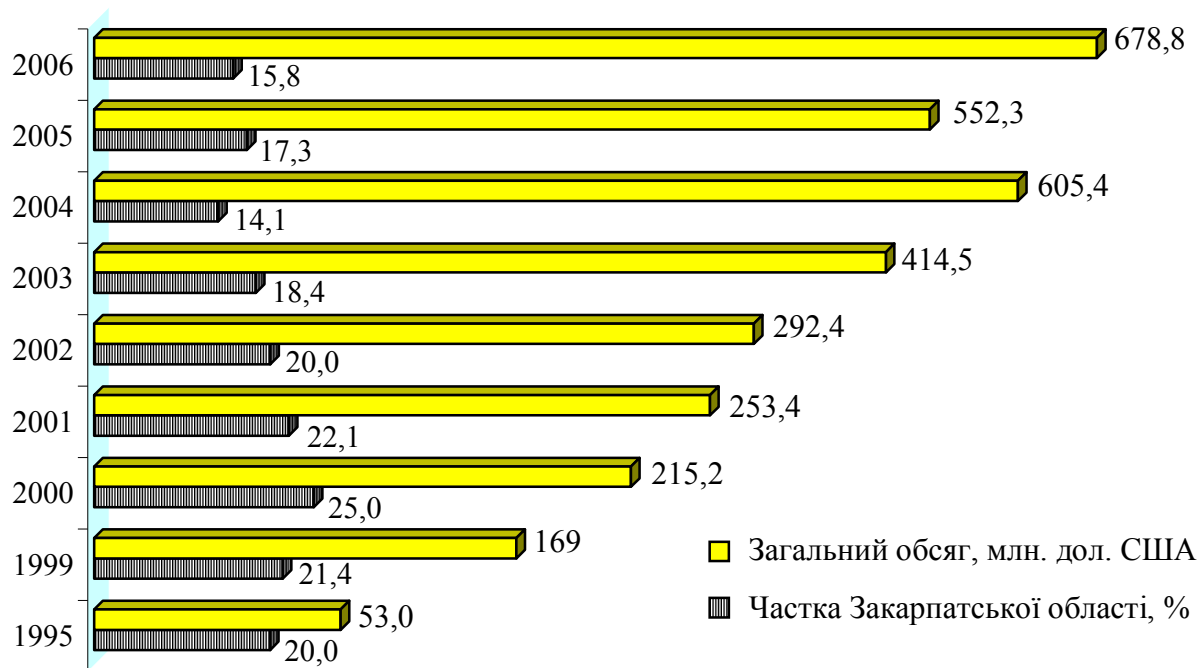
Роки	Розрахункова лісосіка, тис. м ліквіду	Фактична заготівля, тис. м ліквіду	Використання розрахункової лісосіки, %	Лісовідновлення, га		
				план	факт	% виконання
1995	797,5	619,4	77,7	2050,0	1926,0	94,0

1996	797,5	483,0	60,6	1650,0	1651,0	100,0
1997	822,8	422,6	51,4	1550,0	1550,0	100,0
1998	822,8	403,2	49,0	1419,0	1468,0	103,0
1999	822,8	461,8	56,1	1550,0	1789,0	115,0
2000	777,2	530,0	68,2	1889,0	1948,0	103,0
2001	559,7	472,2	84,4	2600	2700	103,8
2002	573,3	531,1	92,6	2300	2400	106,7
2003	564,0	504,0	89,4	2300	2400	102,2
2004	564,0	504,8	89,5	2500	2500	102,0
2005	533,4	420,1	78,8	2500	2700	109,3
2006	545,4	404,2	74,1	2400	2900	120,8
Всього	8180,4	5756,4	70,4	10122,5	10347,6	102,2

* Розраховано за: 1. Лист КРУ в Закарпатській області № 07-06/390 від 19.03.2001 р. – Ужгород, 2001. 2. Закарпаття 2003: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2003. – 588 с. 3. Закарпаття 2006: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2007. – 641 с.

У цей же період вводиться практика виділення лісосічного фонду безпосередньо обласною владою тимчасовим лісокористувачам [13]. Тимчасові лісокористувачі не мали відповідних технічних засобів для проведення лісозаготівельних робіт. За даними В. Ніколайчук [18], М. Рушак [19] та інших авторів, таких тимчасових лісокористувачів у лісах регіону нараховувалось більше 400. У ті роки державі було завдано величезних збитків, оскільки приватні фірми, одержуючи ліс

за надзвичайно низькими цінами, порівняно навіть із вартістю просто зрубаної та вивезеної з гір деревини, користувалися всіма попередніми вкладеннями у цей ліс, нічим їх не компенсуючи. Фінансування з бюджету на лісогосподарські роботи проводилось на недостатньому рівні. Наступним важливим фактором ефективної діяльності тимчасових лісокористувачів була можливість реалізації заготовленої деревини за межами України (рис. 1).

Розраховано за: 1. Статистичний щорічник України за 2005 р. / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2006. – 576 с. 2. Статистичний щорічник України за 2004 р. / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2005. – 592 с. 3. Закарпаття 1999: Статистичний щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – 388 с.

Рис. 1. Обсяг державного експорту України порівняно з експортом виробів із деревини Закарпатської області за 1995-2006 рр.

Якщо частка виробництва деревини та виробів із неї в 1995 р. складала 20% від заготовленого обсягу експорту регіону, то у 2001 р. вона складала 22,1%, або у 1995 р. експорт виробів із деревини складав 10,6 млн. дол. США, то вже у 2001 р. він складав 56,0 млн. дол. США, тобто збільшився у 5 разів.

Безвідповідальне ставлення до лісового господарства регіону призвело до двох катастрофічних паводків 1998 та 2001 рр., що завдало величезної шкоди навколишньому середовищу та населенню не тільки Закарпатської області, але й Угорщини та Словаччини. Як відмічає В. Комендар [14], промислові рубки проводяться із грубими злочинними порушеннями затверджених норм і правил. У той час трельовання проводилось тільки за допомогою

потужних гусеничних тракторів, а рубка лісів проводилась і на схилах, і у водозбірних площах.

Законом України “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” [15] було встановлено більш жорсткі вимоги щодо обмеження окремих способів рубок, упровадження природозберігаючих технологій розробки лісосік (обмеження суцільних і перехід на поступові, вибіркові та вузьколосічні). Після чергових паводків, що відбулись у березні 2001 р., які спричинили значні збитки регіону й населенню області, Верховною Радою України прийнято Постанову про невідкладні заходи, пов'язані з катастрофічними повеннями в Закарпатті [16], згідно з якою лісосічний

фонд головного користування в повному обсязі з 2002 р. передається постійним лісокористувачам.

На шостому етапі розвитку лісового господарства регіону основним

лісокористувачам було дозволено проводити лісозаготівлі головного користування, що сприяло зміненню основних показників діяльності лісового господарства регіону (табл. 5).

Таблиця 5. Основні показники заготівлі продукції та проведення основних робіт у лісовому господарстві Закарпатської області*

Показники	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 до 1998 р., %
Обсяги продукції (робіт, послуг) лісового господарства, тис. грн.	23071	35377	58237	58040	69553	68578	91608	107910	130571	у 5,6 раза
Заготовлено ліквідної деревини, усього, тис. м ³	624	639	907	965	1055	908	1038	1032	1010	у 1,6 раза
від рубок головного користування	397	395	530	472	531	504	505	420	404	102%
від рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства	227	243	377	493	524	404	533	574	571	у 2,5 раза
Із загальної кількості ліквідної деревини заготовлено, тис. м ³										
ділової деревини	378,4	374,2	570	597,3	616,8	470,5	579,8	572,6	566,4	150%
з неї										
лісоматеріалів круглих	334,5	325,3	489,4	470,3	487	375,3	427,1	411,4	412,1	123%
дров'яної деревини для технологічних потреб	37,7	48,9	80,6	127	129,8	95,2	152,7	161,2	154,3	у 4 рази
дров для опалення	256,1	264,3	334,2	362,8	418,4	406,4	413,5	371,7	357,1	139%

* Розраховано за: 1. Закарпаття 1999: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2000. – 388 с. 2. Закарпаття 2003: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2003. – 588 с. 3. Закарпаття 2006: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2007. – 641 с.

На шостому етапі розвитку, як видно з табл. 5, обсяги продукції лісового господарства в 2002 р. порівняно з 1998 р. збільшились у 3 рази, заготівля деревини порівняно з 1998 р. зросла на 69%, у тому числі від рубок головного користування збільшилась на 34%, від рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, зросла у 2,3 рази. Після другої

катастрофічної повені у 2001 р. у регіоні обсяги продукції лісового господарства порівняно з 2000 р. зменшились на 0,3%, або на 196,6 тис. грн., заготівля ліквідної деревини від рубок головного користування зменшилась на 10,9%, або на 57,8 тис. м³, а від рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, за цей же

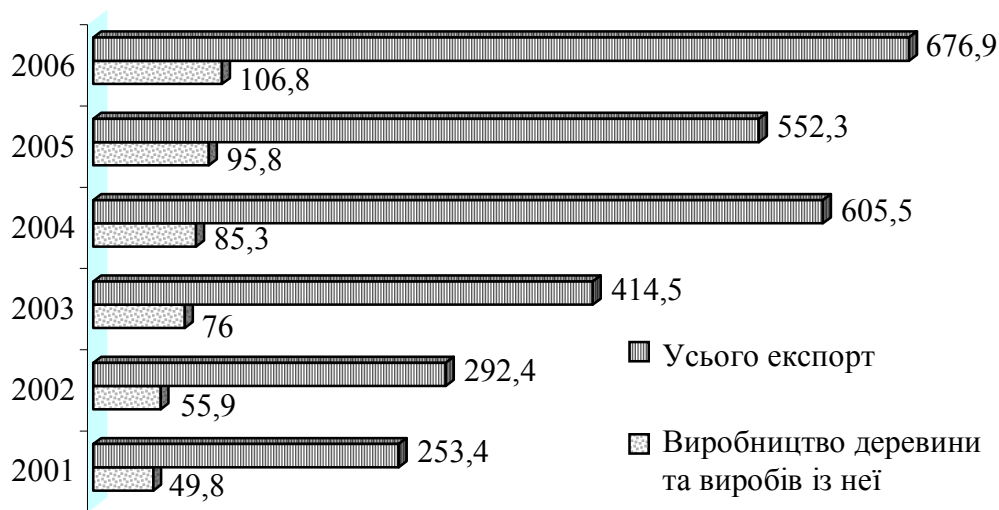

період збільшилась на 30,8%, або на 115,9 тис. м³. Слід відмітити, що якщо показники заготівлі деревини від рубок головного користування у 2002 р. склали 531 тис. м³, то у 2006 р. цей показник був на 23,8% менший і складав уже 404,2 тис. м³. Проте показник рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, починаючи з 2001 р. зріс на 16%, або на 78,5 тис. м³, і у 2006 р. склав 571,1 тис. м³. На цьому етапі лісгосподарські підприємства основну увагу почали приділяти рубкам, пов'язаним із веденням лісового господарства, і починаючи з 2002 р. вони перевищили рубки головного користування. Це було викликано тим, що попелу плату за

заготовлену деревину підприємства не здійснювали, вибирали і продовжують вибирати якісну деревину при проведенні цих рубок.

Особливості функціонування державних лісгосподарських підприємств у шостому етапі приводять до того, що при зменшенні обсягів рубок головного користування необґрунтовано зростають обсяги рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства. Тобто рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, перетворюються на офіційне прикриття недозволеної експлуатації насаджень [17].

На цьому етапі у регіоні значно скоротилось, а по деяких категоріях повністю припинилось використання лісових ресурсів, проте інтенсивно розвивається зовнішньоекономічна діяльність у регіоні і, зокрема, збільшується експорт деревини і виробів із неї (рис. 2).

Розраховано за: 1. Закарпаття 2003: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2003. – 588 с. 2. Закарпаття 2006: Стат. щорічник Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обл. упр. статистики, 2007. – 641 с.

Рис. 2. Обсяги експорту товарів, у тому числі експорт деревини та виробів із неї, за 2001-2006 рр., млн. дол. США

Якщо експорт товарів за видами економічної діяльності у 2001 р. складав 253,4 млн. дол. США, то у 2006 р. він зріс

у 2,7 раза, або збільшився на 463,5 млн. дол. США. У свою чергу обсяги експорту у вигляді деревини та виробів із неї у

2006 р. порівняно з 2001 р. зросли на 48 млн дол. США, або у 2,14 раза.

На нашу думку, шостий етап має поступово трансформуватись у *сьомий етап* (етап перспективного розвитку лісового господарства регіону, в якому повинен

бути єдиний державний господар лісів) (рис. 3). Це дає підстави стверджувати, що лісове господарство має досить високий рівень перспективності та широкі можливості для ефективної діяльності, які повинні бути використані у сьомому етапі.

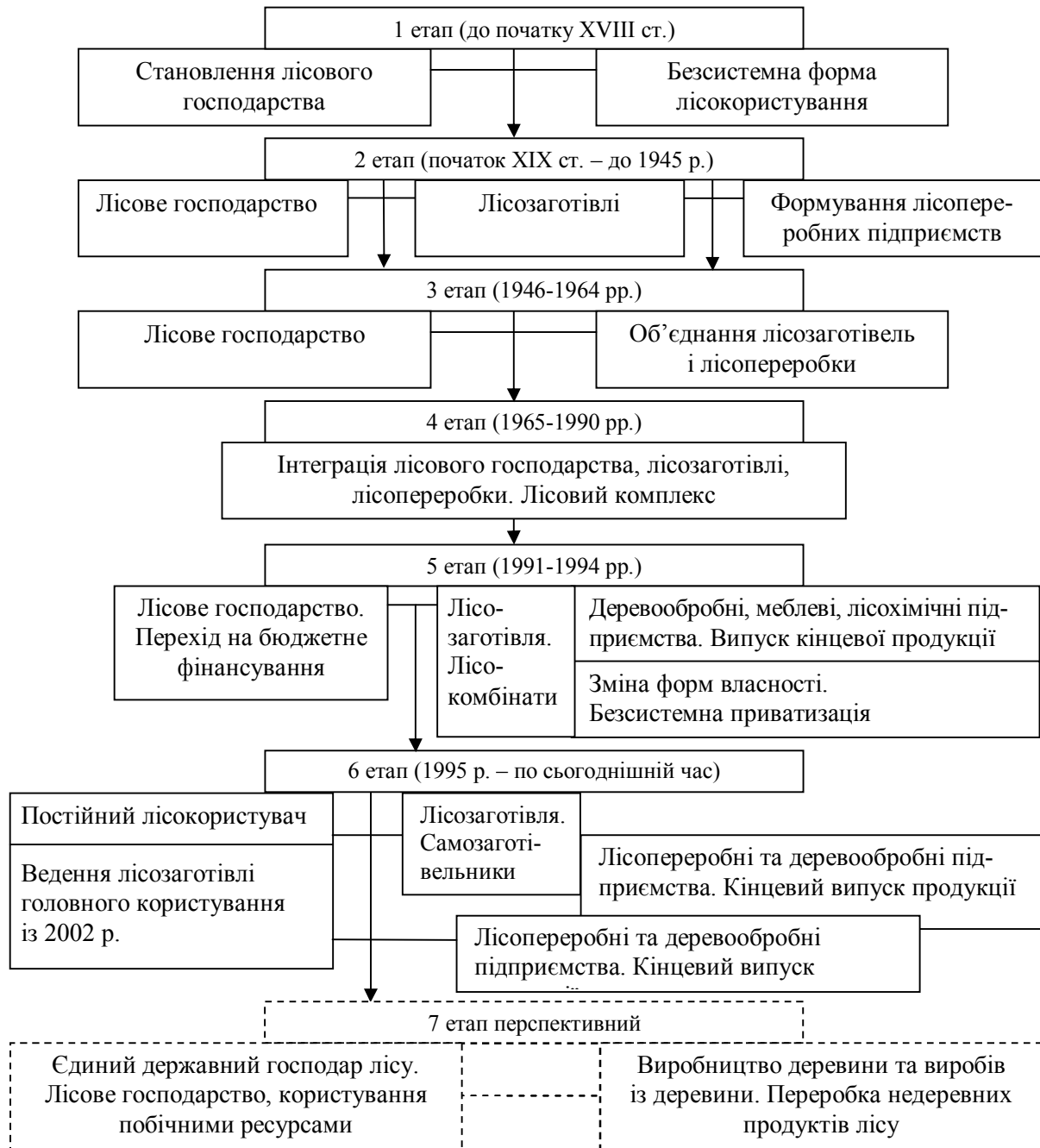

Рис. 3. Етапи розвитку лісового господарства Закарпатської області

На основі проведеного аналізу можна констатувати, що розвиток лісового господарства Закарпатської області на сьогоднішній час пройшов шість основних етапів у своєму формуванні. Лісове господарство Закарпатської області в перспективному сьомому етапі розвитку має динамічно розвиватись у напрямі невиснажливого лісокористування.

Основні пріоритети успішного розвитку лісового господарства регіону, на нашу думку, мають бути сформовані на таких принципах:

чітко визначена лісова політика з поєднанням законодавства, яке має забезпечити перехід до сталого розвитку;

єдиний господар лісів;

упровадження сучасних новітніх технологій із поєднанням механізмів охорони навколишнього середовища;

надання соціальних і рекреаційних послуг;

упровадження прозорих методів формування лісового бюджету;

розробка показників для проведення моніторингу діяльності лісового господарства.

Література

1. Бойко Н.Н. Лесной производственный комплекс Украинских Карпат. –Ужгород, 1989. – 83 с.
2. Мікловда В.П., Бойко М.М. Лісові ресурси: ефективність їх використання й відтворення. – Ужгород, Карпати, 1994. – 139 с.
3. Пила В. Програмно-целевое планирование межотраслевого лесопромышленного комплекса. – К.: Наук. думка, 1990. – 204 с.
4. Zlatnik A. Studie o statnich lesich na Podkarpatske kusi. – Praha, 1934. – 132 с.
5. Гранчак І. Ліс в історії Закарпаття: Досвід минулого і перспективи розвитку // Матеріали регіональної наук.-практ. конф. – Ужгород: Патент, 1998. – 223 с.
6. Генсерук С. Ліси Українських Карпат та їх використання. – К.: Урожай, 1964. – 291 с.
7. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. 1. (з найдавніших часів до 1918 р.). – 436 с.
8. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. 2. (1918-1945 рр.). – 664 с.
9. Лист КРУ в Закарпатській області № 07-06/390 від 19.03.2001 р. – Ужгород, 2001.
10. Генсерук С.А. Комплексное лесное хозяйство в горных условиях // Лесная промышленность. – 1971. – 248 с.
11. www.2000.cv.ua.
12. Указ Президента України «Про реформування структури управління лісовим та мисливським господарством у Закарпатській, Івано-Франківській і Чернівецькій областях» від 24 лютого 1995 р. № 142/95. – К., 1995.
13. Рішення Закарпатської обласної Ради від 6 жовтня 1998 р. № 45 III сесія 23-го скликання «Про виділення ділянок лісосічного фонду на 1999 рік». – Ужгород, 1998.
14. Комендар В. Державний комітет ... знищення лісу? // Сільські вісті. – 2001. – www.fmnc.com.ua.
15. Закон України “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” від 10.02.2000 р. № 1436-III. – К., 2000.
16. Постанова Верховної Ради України “Про невідкладні заходи, пов'язані з катастрофічними повеннями в Закарпатті” від 15 березня 2001 р. № 2290-111. – К., 2001.
17. Голуб О. Лісове господарство і бюджетна система України: проблеми та можливості їх вирішення // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 28-34.
18. Ніколайчук В.І. Екологічні проблеми Карпат та шляхи ймовірного їх подолання // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. Біологія. – 2007. – № 20. – С. 6-13.
19. Руцак М.Ю., Падык В.И. Система хозяйствования в Закарпатской области в 1991-2004 гг., экономический упадок, развал аграрного сектора, губительное

использование природных ресурсов, крах социальной защиты населения. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2004. – 56 с.